

Pugns della Roda dellas alps della ludeivla vischnaunca de Sumvitg (1805)

Autor(en): **Gadola, Guglielm**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **14 (1940)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881153>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Pugns della Roda dellas alps della ludeivla vischnaunca de Sumvitg (1805)

Edi ed interpretai da Guglielm Gadola, Cuera

Remarca introductiva:

Essend l'economia de nossas alps ina dellas parts essenzialas dell'existenza purila en summa, hai jeu patertgau d'edir ed interpretar in dils pli interessants ed instructivs documents, che nus possedin da quellas vards. — Ei setracta cheu dil regulativ dellas alps de Sumvitg, che va anavos silpli pauc per 100 ulteriurs onns, che quei che l'annada indichescha; pia entochen videnasi all'entschatta dil 18avel tschentaner! Quei factum prendein nus oravon tut ord la paregliaziun de quel cun semiglions e pli vegls d'autras contradas. —

Nus publichein il text en grafia moderna; mo leu nua ch'ei dat certs passus e plaidis pli interessants, dein nus quels egl original. Sina quei ch'il lectur stoppi buca trasora mirar giudapeis la pagina, hai jeu mes las declaraziuns necessarias suenter mintga ton toc denter il text en parantesa.

„Pugns della roda della ludv. vischnaunca de Sumvitg acceptai ed approbai sin la solita plazza, cun meini ed intenziun d'observar exactamein il temps fixau, che dueigi prender s'entschatta anno 1805 ed haver fin anno 1814“

„Sumvitg, ils 25 de fenadur.

Aschinavon sco il tutpussent Diu, ha puspei schau arrivar tier la fin della roda u partiziun dellas alps de nossa ludv. vischnaunca; las qualas ein tuttas cuminas, ha ei plaschiu a quella de deputar (ils sequents) signurs; Mistral Pally, Mistral Schmed. Mistral Cagenard, potestat Lombris, sgr. capitani Lombris, Giusep Tuor, seckelmeister Berther, seckelmeister Bisquolm, ils signurs cussegliers, oravon Str. Gion Francestg Cagenard, genau, ed auters vischins, per metter prudentamein en regla ed uorden, en tgei moda parter quellas alps, sco era co ils uordens, reglas e tschentaments economics, per quella roda per beinstar ed avantatg della ludv. vischnaunca duessan vegnir statui ed observai exactamein; ils quals signurs sco deputai ord lur encunashientscha dil local de vischnaunca, e la pratica digl usit e buca meus della qualidad dils onns passai enten la roda vargada, han anflau de tschentar si e proponer sequents pugns, ch'ei dalla ludv. vischnaunca vegni acceptai e sco tschentament organ de salvar fixai:“

(Ils purs de Sumvitg dattan gronda peisa sin la roda dellas alps! Per quei seregordan els cun engraziament de Diu ell'introducziun de lur tschentament. „La roda“ ei ina caussa tondanavon impurtonta pil beinstar e la paisch en

vischnaunca, ch' ils honors de quella, sco era ils pli undreivels vischins vegnan honorai cun quella fatschenta. En quei schai il ver spert conservativ! Quels signurs ein, sco ins sa prender ord la davosa construcziun, era ils megliers garants per la tradiziun en quels impurtonts fatgs ded alp.)

„1mo. Dueigi quella roda, u partiziun dellas alps, haver sia entschatta igl onn 1805 e finir igl onn 1814 inclusiv. La roda cuozza 10 onns.“ (Quei ei aunc oz il cass!).

„2do. Scadin cau-casa (e negin auter) dueigi puder metter en la sort tier quella partiziun e quei ton ellas alps de s. h. vaccas, sco en quellas de s. h. biestga schetga. Duess la roda vegnir disturbada en sia continuaziun: entras semaridar u separar dil tener-casa, ed enqualtgin vess buca sort, possi e seigi in tal obligaus de better la sort sils firaus Tschuncheismas culs caus-tegia e leusunter haver sort nua ch'ei tucan. Pli lunsch eis ei vegniu anflau perbien, ch'ei dueigi buca vegnir brattau en las alps schetgas, auter che cun la medema sort ni era spezia sco igl ei vegniu dau en; e tals che hagien ina ga dau en, seigien obligai de cargar — e l'auter scadin che tuc-ca ord Rentiert duei esser obligaus de cargar nua ch'el tuc-ca; e muncond dueigi el esser suttaposts a spisa e pagaglia e quella stuer pagar. — Pli lunsch eis ei entelgiu a riguard dellas alps schetgas, che: Gargialetsch dueigi vegnir dau en e cargau oravon s. h. bos e stiarls; Rentiert duei vegnir dau en genetschas e mugias, de mintgin suenter plascher; era a Crap ner, el Con duei puder vegnir dau en mugias, en quala de quellas a mintgin sco ei plai, senza observar il comi denter las quadras, sco igl ei usitau la davosa roda, sonder quellas duas alps esser risguardadas per alps cuminas. Genetschas dueien ellas alps dil Con e Crap ner buca puder dadas en, e da leu daven duei vegnir ulivau las alps, sco la vischnaunca anfla ed ei usitau. En Gargialetsch, Con e Crap ner, duei era vegnir dau en e cargau s. h. vadias, gie, sch'ei muncass il diember d' autras sorts, zuar senza esser obligai de stuer dar en ni cargar.“

(La roda preveda tuttas eventualitads duront ils 10 onns, ch'ella ei en vigur: maridadas, separaziun dil tener-casa etc. etc. Ella tradescha medemamein il spert de bien uorden: scadin ha de star tier sia sort e las alps ein repar-tidas tenor qualidad; pils schetgs Con e Crap ner, ch' eran cumpatg alps de pursanavels, ni che udevan ina ga pli baul tier las differentas squadras. Quellas dueigien dacheudenvi esser „risguardadas per alps cuminas“).

„3o. Dueigien las alps schetgas vegnir claussas cun (encunter? Igl editur.) las alps de vaccas, senteli Gargialetsch dallas chischadas de Naustgel; Rentiert dall' alp de Valèsa; Crap ner dueian las chischadas dell' alp de Glivers clauder, cun il regress de far gidar quels dils cavals. Nun vegnend a gidar possien quellas duas chischadas els trer en execuziun, e da leu daven duei esser serrau, pertgirau e pindrau, sinaquei ch' il schiarm (la protecziun!) resti sco el duei esser. Aschisavens sco ei vegn anflau e

pindrau dueien esser 12 xr. (= crizers!) il tgau, che duei survir pil pénder (= pindrer!) e nun essend uonda, rest'ei a quels che cargan co seregular per pagar il pindrer. Encunter speronza, ch'enqualtgin fuss ton gagliards de better giu las seivs, ni catschar en biestga suenter clauder, duei in tal per mintga gada esser curdaus en f. (= flurins!) 5 fallonza cun esser sutta-posts al regress de quels che cargan.

Feclers e trutgs duein vegnir manteni dalla vischnaunca. Tier la reparaziun dils feclers dueian ils pasturs de Gargialetsch e Rentiert mintg'onn stuer pinar in lenn e far ora slondas.

(Il clauder las alps vegneva fatg entras lavur cumina e tradescha senn per vera economia purila ed alpestra. La menziun „de quels de cavals“ muossa si clar e bein, che nossas vischnauncas sursilvanas s'occupavan aunc avon 150 onns culla tratga de cavals, che rendeva buca mal, essend che biars schevan vi per tscheins quels la stad als Uranès sco cavals de bast. La permavera mavan mintgamai entiras roschas cavals sur cuolm e turnavan lu puspei tard gl'atun. Avon ch'ei eran promts per quei survetsch, vegnevan ei alpegiai.)

„Sal ad alp eis ei per quella roda fixau per mintga tgau a Gargialetsch e Rentiert enstagl dils 6 xr = 10 xr. (en daner!); per quels dil Con e Crapner 8 xr. Mintga cuitg ei obligaus de render in gest quen als sgrs. geraus da quellas vards, nua ch'ei duei nuot auter vegnir compigliau en quel che agli Segner Farrer per benedir l'alp f. 1 e 20 xr.; per menar en il sal convegnentamein 24 xr. De quei sal duei dals pasturs vegnir duvrau tier nuot auter, che tier la biestga ded alp, senteli la biestga e buca la mendra caussa vid ils tiers, che vegnan ad els lubi de prender en cun els, che ein: 8 s. h. cauras e zun nuot auter, sco era buca vid il chischament de quellas.“

(Il sura passus demuossa il clar e bien senn per il miu ed il tiu! Interessant ei oravon tut, ch'ils pasturs, probabel mo quels en alps de schetgs, han il dretg de tener 8 cauras per els; secapescha dellas lur! Vulcan els denton chischar il latg danvonz, sche ston els sez procurar pil sal. Il privilegi de tener quellas cauras fagev'ora in ton de lur pagaglia!)

„Ils sterlers de tut las alps schetgas dueigien buc ir ord l'alp senza sufficienta stgisa, seigi de purtar en paun, ni er avisar il cuitg u pursanavels d'enqual auter muncament dils tiers ed en gliez cass enteifer 24 uras (puspei) esser en l'alp. Dils quals artechels cunterfagend duei haver: tgi che cunterfa, haver piars la paglia, la quala ei fixada per questa roda en Gargialetsch per mintga tgau 24 xr fixau (= 1 crizer, ni rizer sco ils vegls numnavan lur muneida, veva la valeta de 3 cts.; 24 xr. per tgau pagaglia fageva pia 72 raps per tgau pagaglia!) e 6 auters xr. per mintga tgau als signurs de vischnaunca, de — tenor secuntener dils sterlers enconuscher daven ni tier alla fin dils survetschs dils sterlers.

Per lur spisa ei stipulau per mintga tgau mesa crena caschiel e crena e mesa paun. Per Rentiert ei schau tier il vegl = 20 xr. il tgau; paun e caschiel sco

Gargialetsch; il Con pagaglia 20 xr. il tgau, paun e caschiel sco las autras alps schetgas. E quei che pertegn il paun e caschiel vegn ei en mintga squadra pasau dal cuitg u flegger; la pagaglia u pustretsch aber dueigi mai vegnir stuschau giu digl empren debitur. Suenter che tals pasturs ein ina gada pladi, dueian ei buca pli puder dir giu quei survetsch senza sufficiente stgisa approbada dals sgrs. de vischnaunca; schabegiond aber, duei puder vegnir dal cuitg iu sin donn e cuost de quel che banduna il survetsch.“

(Uorden ellas alps e presenza permanenta, ei ina della prinzipalas obligaziuns dils ded alp, ni ch'ei vegn tratg giu dalla pagaglia! Che quei passus vegn punctuaus aschi ferm, lai supponer, che certs pasturs dellas alps schetgas stevien buca adina sper la biestga . . . La paga dils pasturs ellas alps de schetgs ei onz pli bassa, ch'en quellas de vaccas; mo persuenter han ei buca de mulscher. La spisa ei fetg semplia: paun e caschiel ton per tgau-biestg. Ina crena fa exact 750 gramms; mesa crena 375 gramms. Leutier han ei (en alps de schetgs) il dretg sin lur 8 cauras ed il latg de quellas; probabel duas per dèl. — Il pur che vegneva mintgamai a chischar en roda ellas alps de vaccas, vegn segiramein mai ad esser vegnius culs mauns vids, aschia che la fumeglia ded alp piteva nuota fom da lezzas uras!)

4 to. Ei ordinau, che per neginas vaccas tumprivas possi vegnir fretg giu latg (q. v. d. schar ir schetg ellas!) auter che quellas de maz, e quei ina per pursanavel e buca de pli, sut peina de f. 2. Sche talas, che vegnan fretgas giu dueigien pagar enzatgei ni nuot, ei schau a scadina chischada de disponer. Igl ei era ordinau, che d'in u l'auter ina vacca perdess il latg avon cargar ni er avon masiras, duei quella haver jarva ni alp, nua che tshellas de siu patrun han, pagond f. 1,20 xr., havend perdetga dil pli tier vischin, ch'ei seigi buca schigentau alla posta. Igl ei era schau en libertad a mintga chischada, con far pagar quellas s. h. vaccas, che dattan buca miez tschadun latg per tschavera.“

(Ils purs de tshels onns tenevan ferm sil latg e levan buca vegnir memia cuorts en cass che vaccas mavan schetgas memia baul suenter „masirar“. Fetg interessants ei il passus, che alleghescha las vaccas de maz! In niev mussament, che nossas casas de purs se proviantavan sezzas culla carn; „tut cun dil lur e della vacca“. Perquei eis ei lubiu a scadin de cargar cullas autras „quella de maz!“ In miez tschadun ei ina mesa crena, pia strusch in miez liter latg. Las de maz ston secapescha pagar in arvè pli ault, essend che ellas devan aunc depli latg tiellas masiras e profitassen ussa dallas autras!)

„5 to. Vegn anflau (per bien) de restrenscher la quantiad dils s. h. tiers casa (= pors) e perquei duei esser lubiu per quella roda alp a pastg de praus de casa ad in senza vaccas = 2 tiers casa; in cun ina era per dus; in cun duas = 3 tiers casa; da leu daven per mintga duas vaccas = 1 s. h. tier casa; a negin denton (ei lubiu) de tener pli 6 s. h. tiers casa, hagi tontas vaccas sco'l vull! —

Ell'alp dueian quels vegnir enfrai, sut peina de 20 xr. in; il cautegia dueigi dar sufficient uorden d'enfrar avon calonda settember, sut peina de f. 3. Tuccond tier la scotga ell'alp, rest'ei tiel vegl de 10 kr. (crenas) per quels che han sort e tgi che metta naven las vaccas seigi er'obligaus (ded ir) cun ils s. h. tiers casa la stad ord l'alp a proporziun de vaccas. E quels che laian dapli, dueian pagar per scadin 30 xr. Dalla sura restrincziun ei resalvau, che in che vess ina s. h. liufa cun purschals e tras quei pli ch'il diember agli lubiu, duei quels puder tener, nun saver vender entochen marcau s. Onna, allura buca ver pli che sco sura. La stad a casa duei sin pastiras de vaccas ed outra biestga buca puder vegnir tenuu s. h. tiers casa ni sut pastur ni senza. La permavera en mintga liug ni squadra, cur leu vegn mes pastur sin ils s. h. tiers casa e tenuu els sin la pastira, e fatg schierm sils funs.“

(Arisguard igl uorden de tener s. h. pors stuevan ils purs de lezzas uras per ventira buc aunc schar contingar e purtgerar la Confederaziun! Els sez savevan far uorden e fagevan era! Ei para, ch'ei vegneva tenuu fetg bia salvanoris per engrasch sigl atun. Perfin il pauper, che veva buc'ina vacca ad alp, astgava metter in envernaun ad alp! Quei era tut pors melen-cotschens, tgunschs e de buontad carn. In pur cun ina famiglia per miezvi mazzava 2 engarschauns; mo ei devi era tals, che mazzavien tochen 4! „Bunas buccadas e tut dil siu!“ Garschira vegnevien quels cotschens buc ual, mo per-suenter ton megliaera carn-schetta, graischla e beinstrimada!)

„6to. Scadin cautegia ei obligaus sut peina de treis crunas, de far far la chischada lavur cumina in di per benefeci dell'alp, oreifer il far tegias e clauder. Ina chischada, che muncass de quei, seigi curdada la taxa de dua stèra pieun, per benefeci della vischnaunca. In che muncass tier tala lavur seigi en falonza de 20xr, ils quals dueien survir per la chischada.“

(Tscheu e leu vegn ei aunc oz fatg lavur cumina ellas alps, mo deplorablamein tschessan ins pli e pli de quei stupent princip economic!)

„7to. Ils s. h. bos entirs (taurs!), ch'ils signurs geraus e cussegliers dueian tener (han ded esser): in mutg, che ha buca stuschau, 6 quartas e mesa; in che ha stuschau 7, e dueigien vegnir miserai entras il Str. (stathalter) ed ils „pflegers“ de mintga squadra ils 10 de schaner, e nun s'anflond quella masira, duei vegnir — de quel che ha il muncont — mirau per in auter, che seigi (de tala masira).

Per quels allura duei adina vegnir dau alp ordavon, avon che ad jasters en vischnaunca, ed ils sigrs. geraus ni cussegliers de schar, per il vivon schon stau arvè de 25 crenas caschiel per chischada resalvond Naustgel, che duei dar sin tuttas treis chischadas mo 45 cr. Vadias e stiarls entirs dueigien era haver ell'alp de lur patrùn jarva cun sias vaccas, mo buca vegnir vendi gl'onn suenter, ni gl'unviern ord vischnaunca sut peina de 2 f. Davard il better ora la stad ils s. h. boss, rest'ei allas chischadas mintgina de lubir

ni buc de better ora (= ch'istrar!) avon s. Barclamiu; da leu daven resta agli patrun de better ora cu'l vul."

(Sco nus vesein, er'il menaschi culs taur empau auter ch'ozildi!! Propi original ed ualti dapertut usitau fuv'ei en Surselva, ch'ils geraus havevan l'obligaziun de tener ils taur! Persuenter gudevan els ils sura indicai privilegis. — En ina vischnaunca dueigi denton esser vegniu avon inaga, ch'ils geraus han renunziiau sill'honor de tener taur; persuenter ha lu la vischnaunca concludiu, che scadin hagi d'envernar 10 vaccas ed in taur per onn! — En sesez era l'obligaziun dils geraus gesta, essend che quels che vegnevan per ordinari elegi sco tals, fuvan purs de vaccas e vaglias, ed astgavan perquei maneivel purtar enqual unfrenda pil general. —)

„8 vo. Tuts tiers, che vegnan cumprai ord vischnaunca suenter Nadal, e buc envernai cun fretg de quella (reservond ch'ei fuss ina vacca, ni in pèr bos per tener a casa), dueian esser excludi dellas alps e pastiras, e negin dueigi puder prender per in auter en in'u l'autra alp, num el haver envernau. Depli ei lu era tut prender si (per tscheins!) scumandau, seigi bos ni er vaccas, ch'ei buc envernai en vischnaunca, resalvond in che vess buca biestga siu; (a lez) ei lubiu de prender si ina vacca per tener a casa. Igl ei era scumandau tuttas chischadas sin pastira de casa senza lubientscha positiva della vischnaunca.“

(Cheu eis ei mo de remarcar, che la vischnaunca eri beinpatertgada de buca surcargar las alps; mo da l'autra vard ston ins era dir, ch'ella veva el medem temps cor e quitau pil pauper giavel, essend ch'in che veva buca vacca siu astgava prender si ina la stad e guder alp e pastira sco ils auters!)

„9 no. Vegn ei scummandau, che negins cautevias dueigien empermetter rauba della chischada, senza consentiment de quella, sco era negina fumeglia dueigi vegnir or dad alp senza sufficienta stgisa, seigi tgei temps ni di, che ei vul — ed aunc meins purtar ord l'alp senza lubientscha della chischada seigi marendas ni auter. Ils cauvitgs dellas alps schetgas vegnan er obligai, en cass ch'ei stuessen scargar von temps, ded ir ell'alp da tut temps, silmeins entochen Rumner e Rusas a gidar a vegnir ora culla biestga, sco era avon che scargar igl atun dueigien ils cauvitgs ir ell'alp; e schibein quel de Rentiert, sco quel de Gargialetsch ad urentar mintgin l'jarva de si'alp e tenor siu meini fixar il di, cu ei dueian vegnir giu Rumner e Rusas. Per quei duei vegnir schau trer giu lavur cumina dus dis.“

(Alla fumeglia eis ei scummandau „il purtar ord l'alp rauba“! Quei va a prau culla tradiziun, che di: tschels onns mavien la fumeglia savens la notg a mattauns els loghens il pli de maneivel e purtavien cun quella caschun groma allas mattauns de biala stiva.)

„10 mo. Egl entir district della vischnaunca duei, ton en mises sco a casa vegnir fatg mintg'onni in di lavur cumina, il matg per mundar ed encavrir las pastiras, sut peina d'ina mesa cruna per di, tgi che muncass; e per pli

uorden ed effect de quei, ei numnau per mintga partida de mises sco suonda. — Igl ei aber de saver, che tgi che ha buca biestga ni nurser, duei ira tier quella lavur a casa, sin la pastira, sco entras ils sgrs. geraus vegn ordinau e dil stathalter publicau il di, nua ch'ei duei vegnir luvrau de quella classa gliend ensemen. La falonza ei per tals era sco als sura, mesa cruna tgi che maunca; ils ugaus muncond: il dubel. Ils ugaus duein tener quen e rapportar mintga gada als signurs geraus ils negligents, ils quals dein vegnir exequi per il prezi sco sura; il reportatur duei ver 24 xr. (72 raps). (Quei paragraf muossa, ch'il far lavur cumina era gia da gliez temps ina lavur empau sfurzada e smaladet pauc animada, gest sco la poesia de Sur Flurin Camathias „La lavur cumina“ descriva! Denton far quella stuevan tuts, ni vegnir ora culla buorsa. Uorden sto esser! Encavrir vul dir caver ora caglias giuvnas e far en las rusnas. Quei plaid ei buca d'anflar en nos diczionaris!!)

„11 mo. Possi scadin metter en la sort en tgei alp ni chischada ch'el vegli. E leu suenter per ulivar las alps, duegien e stoppien metter en las sorts tuts, ton quels ch'han biaras, ni quels ch'han paucas, ni era nula; e quei duei vegnir entschiet nua ch'igl ei las biaras e bess aschiditg, ch'ei vegni dretg e proporziun dils diembers. Il cumiar vegn schau tier pli u meins, sco la buletta muossa, beinaber possi cumiar in, cun dus u treis, e quei ton de l'ins sco de l'auters possi vegnir cumiau mo quest onn che vegn avon ulivar de cargar e buca pli ditg (:salvo in che maridass en quella roda, ni separass il tener-casa, tenor il secund artechel, duei pigl emprem onn era ver quei dretg; sco era aber nua ch'el tucca ni comia esser pursanavel e luvrar). Nua ch'ei fuss dus, che betessan entras la raschun de maridar en la sort en ina gada, pon quels quei onn cumiar denter els, ni era mingin cun auters, sco sura vegn schau tier.

Negina chischada duei puder prender en in ch'ei legitim pursanavel d'ina outra chischada per siu pursanavel, senza che la sort detti (= decidì!).

Quels aber che cargan buca l'entira roda ord vischnaunca, dueian stuer purtar gl'entir cuost che tucca ad els; (cuosts) fatgs vid vischalla quei temps ni roda entira, suenter vaccas, che quels cargan, cura ch'ei tuornan.

Quels che cargan gl'emprem onn della roda en in'alp de vischnaunca, suenter cargan dus u plirs onns orsura e turnassen, pon ira en lur alp, — buca dend caschun, che tras ulivar las alps quei onn auters stuessan ira daven dalla sia, pagond per gl'emprem onn per mintga vacca quei ch'ina mesa cuosta, e dagl emprem onn naven esser pursanavel en quella adual in auter. Schabegiond aber che tras siu turnar tier si'alp gl'emprem onn, duman dass che quella tras ulivar stuess dar daven vaccas, duei el oravon sez stuer ir, nua ch'igl ei las paucas e lezza alp retscheiver; dagl emprem onn naven duei el buca stuer ira auter che tras la sort, sco in auter. Stuend ira gl'emprem onn, duei el buca stuer satisfar per la messa sco sura.“

(La sura roda, pertenenent il reparter ed ulivar alp, exista en principi aunc oz. Enteifer ils 140 onns vargai, ha ei dau mo pintgas midadas arisguard quella fatschenta. Igl entir paragraf 11 tradescha gestadad e spert pratic, sco era risguard vicendeivel. Nos vegls vevan propi senn per ina gesta economia e per ina politica reala. — Il cumiar, ni la comia v. d. brat.)

„12mo. A casa la stad eis ei ordinau, che scadin vischin possi tener en per siu basegns, mo buca per commoditad d'untgir giu las alps, dus bos ed ina vacca, ni era duas vaccas ed in bov, sufficienti per arar la permavera ed atun avon scargar, e dil reminent duei vegnir cargau biestga e cavals sin quei di, che vegn fatg de cargar. — E sinaquei ch'ei vegni cultivau buns pasturs ellas alps, e las pastiras de casa vegnien buca engraviadas, sche dueigien tals, che dessen en inaga lur biestga e suentar cargassen ord vischnaunca esser obligai (: resalvond quels che vendan:), de dar spisa e pagaglia sco sch'ei cargassen; sco era quels che tegnan a casa oreifer quei ch'ei schau tier, dueigien purtar semiglionta gravezia de spisa e pagaglia ell'alp, dettien en ni buc! E tier quei, duei mintga vischinadi era puder far spisa e pagaglia a lur plascher — ed els obligai de succumber, salvo tiers schliats, che pudessen buca vertir ell'alp. Quels dueian vegnir urentai d'in serramen, cauvitg u pflieger. — Allas duas squadras de Cumpadials e Surrein ei schau tier a scadin vischin de tener sia atgna stiarla a casa per temps de stad (per) sdisar ella dil mal dell'jarva, cun exclusiva: de ni puder schar vi ni prender si per quella fin.“

(Il factum, che scadin astga tener dus bos ed ina vacca a casa la stad, ni era il cuntrari, muossa ch'ei vegneva arrau fetg bia da gliez temps, e che ins teneva er'a casa pli ferm sil latg vacca, che sil latg caura la stad. „Il mal d'jarva“, senumna era „mal tgietschen“ = la fuera! L'auter factum, che las squadras de Cumpadials e Surrein astgan tener, q. v. d. scadin fiug, ina stiarla per sdisar dil mal d'jarva, muossa ch'ei era ina stoda calamitad cun quella malsogna.)

13tio. Ils cavals, che van sur cuolm, dueigien puder star ina notg, avon ch'ira, ed ina cura ch'ei tuornan sin pastira de biestga; è quels che van sur cuolm, vegnan aber duvrai ina notg suletta. Ils jasters dueigien aber esser obligai de pagar in baz per notg. Mintga squadra dueigi cheutier stabilir il liug della pasculaziun.“

(Quest artechel lai presummar, ch'ils cavals erien cumpatg ina buna resursa de daners! Probabel serimnavan tut ils cavals de sutengiu, cura ch'ei mavan e turnavan sur cuolm, sin intschess de Sumvitg e restavan leu sin pastira de Surrein per ina notg?)

„14to. Schebi che tuttas pastiras della lud. vischnaunca ein cuminas, sche nuotatonmeins duei scadin vischin temps de stad tener ses tiers sil territori de siu vischinadi bufatgamein, sco era vischinar e star sut a gliez liug, cun spisa e pagaglia, nua ch'el fimenta. E sch'in u l'auter frequentass e purtass en las outras squadras, cun schar coabitar senza pastur, u autruisa ses

tiers, avisaus ch'el ei, e buca prendess naven ses tiers, possi gliez vischi nadi trer en falonza de f. 2 per tgau e sez exequir. Tuts quels tiers, seigi tgei sort che vul, ch'ei sin pastira de casa il matg e zercladur, dueian vegnir mes en a maner. Il medem dils 20 de matg daven, dueian quels che han mises buca pli puder occupar, ni guder las pastiras de casa cun bie-stga, senz'esser suttaposts encunter la vischnaunca de rispunder, ed al regress de particulars, che pitessen donn cheutras.“

(Propi biala ei cheu l'expressiun: nua ch'el fimenta, che vul dir: nua ch'el ei de casa. Quell'expressiun ei gest aschi classica, sco las semigliontas che vegnan avon en la „Odysse“ de Homer!)

„15to. Ils s. h. cavals dueian per quella roda, temps de permavera e matg, mai puder pascular ils funs, mobein digl emprem scharora entochen cargar esser teni sut pastur sin pastira, è els praus pindrai. — La stad, cura ch'ei vegn priu, ni era fugiu ord l'alp sin pastira de casa, dueian ei d'ina notg envi vegnir pindrai, e per mintga notg quintau 5 baz. Leu encunter aber, suenter cargar las alps de vaccas, dueian ei puder vegnir mes en quellas ruschaneivlamein ed uliv reparti sin quellas, entochen cura che las nuorsas dattan els praus; e lu — mo buc avon — dueian era quels vegnir els praus; quei sentelgiu, che cavals de bermiers dueian buca puder ver quei dretg, mobein esser suttaposts agl uorden, che vegness sin quels dau dalla vischnaunca. Ei (secapescha) da sesez, che negin duei puder metter cavals en las alps schetgas temps de stad, entochen che la biestga banduna buca dil-tut quels logs e solvers, ni midadas, che ein cumpigliai en quellas ed audan alla biestga.“

(Quest artechel muossa aunc pli clar, che la tratga de cavals eri ina caussa d'impurtonza. Igl ei era capeivel, che quels vegnevan, pertenenent il pascular, tractai sco las nuorsas, essend ch'els „peglian cuort“.)

„16to. Vegnend il sforz de stuer scargar avon masiras las chischadas en general u particularas, dueigi, per prevegnir ad enqual difficultad che pudess nescher, survir per regla, ch' ils vischins de Laus, S. Benedetg e Clavadi possien zavràr nua ch'il fem va si. Ils auters denton possien zavràr en Cadruvi dil vitg, e vi Surrein en Plazes; suenter masiras el pli cumma-deivel e zuar en logs segirs e senza donn el mender grau als auters. Ed ei duei esser scumandau de schar pascular, ton las pastiras de casa, sco quel-las dils mises e cuolms.“

„17mo. Depia ch'igl ei fatg e provediu las alps cun atgna vischalla, sche vegn ei ordinau, per meglier manteniment de quella, che: scadina chischada dueigi sin quei di della scargada schubergiar e prender la rauba ord tschaler, ed ils ugaus duein metter prusamein la vischalla en tschaler, e dumbrar avon in um nunpartischont, e lu serrar si e purtar la clav agli Str. regent della vischnaunca, sinaquei che sch'ei plai als mess signai de vischnaunca de reveder, sche tala vischalla seigi en qualidad e quantidad

tenor diember e prescret, ni era buc; en cass canun, seigien patrums de far vegnir suenter a quei ch'ei prescret, ed en munconza ton digl ugau, sco era della chischada, ni plirs, sco sepresentass, duei restar sura als sgrs. de vischnaunca d'obligar tier lur duer, ni era dar in'adequata peina, ni era, sch'els buca pudessan far exequir, ni era lessan buca prender sin sesez, sappien purtar avon la vischnaunca.“

(Ord quest result'ei, che nua che tuts ein interessai, negin che vul propi star neu pil muncont! Perquei dueigien renitents perfin saver vegnir citai avon vischnaunca, sch'ei fa buca cullas autoritads subalternas!)

„18 mo. Ei scummandau, che negins sterlers dueigien metter en la biestga en praus de particulars a maner, mobein schar maner e mognentar sin pastira generala. Ed en cass, ch'ei vegness mess enten in prau senza lubientscha della vischnaunca, nin pursanavels: seigi in taler (= 5 frs.) falonza, als pasturs, sco als possessurs dil mises; e sch'ils pasturs mettessen en senza lubientscha dil possessur: seigi il dubel. Plinavon che negins sterlers, senza lubientscha della vischnaunca ni de pursanavels, (duein) buca vegnir cun la s. h. biestga giu Rumner, ni er Rusas, avon il temps de scargar, senza ch'ils cuitgs, tenor igl artechel, nun parent (?) ina malaura ni sforz, sut peina de piarder mesa la pagaglia.“

(Ellas alps duei reger per tuts, per pign e grond, il medem dretg e negin — gnanc ils stiarls buc — vegnir preferi sin ina moda u l'otra!)

„19 no. Dueigi negin haver la gagliardia de metter ordsura ni ordsperas tiers, seigi de tgeinins che vegli . . .; encunter speronza ch'ei vegness aber mess e mass en in'alp u l'otra della vischnaunca encunter dretgs e lubientscha, dueigien quels esser curdai en falonza de ina cruna per tgau. Cul regress de quels che cargan d'encurir pil donn, che croda tier en lezz'alp, e dapli suenter ch'in tal il qual vess pitiu donn cun curdar in s. h. biestg e vess dumandau amicablamein in tal surpassader de quest uorden il resercimen (= indemnizaziun) e lez buca vulend succumber, possi quel che pitescha il donn, s'adressar tiels signurs de vischnaunca, ils quals seigien obligai de gidar ad assister, tonch'el vegni tier siu fatg.“

(Quel che cunterfageva a quest pugn della roda, survegneva in castitg aschi salau, ch'el veva franc buca pli mustgas de cunterfar ina secunda gada.)

(20 mo. Nb. digl editur! Quest pugn della roda pertucca igl uorden dils uauls e cunterfa alla smanatschonta destrucziun della lenna de baghiar e della migiaunca de barschar. — Perquei schein nus naven quel cheu, sco era artechel 21, 22 e 23, che cuntengan las ordinaziuns pertenenent il far mundi ed il cuors dils cavrers de Vitg e vischinadis! Cun artechel 24 e 25 terminescha quell'interessantissima roda della vischnaunca de Sumvitg.)

„24 to. Dueigien tals pugns u è uordens vegnir legi giu mintg'onn ina ga, sin quei di, che vegn fatg vischnaunca de mundi.“

„25 to. Sin quella dumengia, ch'igl ei vegniu prelegiu ils sura pugns — che ei stau egl uost — ein quels en tut lur cuntegn aschia pri si e confirmai, e plinanon ordinau, che dacheudenvi dueigi scadin tgau-casa esser obligaus en conscienza, de vegnir e star sin vischnaunca, sch'el ei avisaus ed ha buca stgisa sufficienta, e de dir siu meini e tener si maun, sco el manegia ei seigi pil bien general. E tut ils auters, ch'ei buca tgaus-casa, ni portan buc il seramen, sco era cur ch'ei gl'ei de far de cargar scadin ch'ei pladius en survetsch dell'alp, cura ch'igl ei fatgs d'economia de vischnaunca, dueian buca puder tener si maun ni dir lur meini; resalvond cura ch'ei vegn sedeliberau per fatgs generals dil cumin u della tiara, ni era elecziuns, nua che mintgin po tener si maun e dir siu meini.“

(En fatgs ded alp han pia mo ils tgaus-casa, q. v. d. ils fiugs il dretg de votar.)

„Il diember dellas vaccas de mintg'alp ni er chischada, sco era dils curtès, ei sco suonda:

Alp de Glivers,	2	chischadas	=	210	vaccas	=	262 $\frac{1}{2}$	curtès
Alp de Laus,	1	„	=	80	„	=	100	„
Alp de Naustgel,	3	„	=	250	„	=	312 $\frac{1}{2}$	„
Alp de Valèsa,	1	„	=	100	„	=	137 $\frac{1}{2}$	„
Alp de Valtenigia	1	„	=	95	„	=	118 $\frac{3}{4}$	„
Total	8	chischadas	=	735	vaccas	=	931 $\frac{3}{4}$	curtès

Per mintg'alp duei puder vegnir tratg giud ils sura numers 3 curtès.“

(Il grond e bi diember ded 8 chischadas, 735 vaccas e 931 curtès, dat in aschi exact ed imposant maletg dell'economia alpestra della vischnaunca de Sumvitg, che nus savein abstrahar de scadin ulteriur commentari!)

Alla fin della roda suonda aunc in'ordinaziun pertenenent la pastira de nuorsas deila permavera ed atun, mo che ha buca directa relaziun cullas alps. Perquei schein nus curdar quella!